

структуру. До місцевих рад обиралися селяни, міщани, інтелігенція, громадсько-політичні і культурно-освітні діячі. Головна руська рада заснувала культурно-освітнє товариство «Руська матиця», яке публікувало підручники рідною мовою. У програмі Головної руської ради були декларовані реформи у промисловості, сільському господарстві, соціальних відносинах для забезпечення вільного національного розвитку українського народу. У зверненні до царської влади у Відні Головна руська рада вимагала поділу Галичини на дві окремі адміністративні одиниці – Східну, де переважали українці, і Західну, заселену переважно поляками. Отже, можемо стверджувати, що Головна руська рада була першою політичною організацією, а відповідно й першою структурою українського громадянського суспільства в Галичині.

По-четверте, гурток «Руська трійця» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький) був провісником незалежності й соборності України. Національно-демократичні традиції «Руської трійці» впливали на формування та становлення українського громадянського суспільства у Східній Галичині.

По-п'яте, церковно-освітні реформи на зламі XVIII–XIX ст. у Східній Галичині урівняли в правах католицьку і греко-католицьку церкви. Було засновано греко-католицькі семінарії у Відні, Львові та Ужгороді, Львівський університет, а також мережу народних шкіл, що сприяло підвищенню освітнього рівня молоді, насамперед сільської, формуванню української еліти, зокрема духовної, активного учасника культурно-освітніх товариств [14, с. 179–181].

Джерела та література

1. Герасименко М. П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарювання / М. П. Герасименко. – К. : АНУРСР, 1959. – 304 с.
2. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880) / Володимир Гнатюк ; упоряд. Феодосій Стеблій. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – 104 с.
3. Крип'якевич І. Шашкевичіана: статті, рецензії, публікації / І. Крип'якевич ; упоряд. Ф. Стеблій. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. – 92 с.
4. Левицький К. Про шпихліри і крамниці / Кость Левицький. – Львів : [б. в.], 1893. – С. 4–7.
5. «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України / В. І. Горинь, О. А. Купчинський, Ф. І. Стеблій та ін. – К. : Наук. думка, 1987. – 336 с.
6. Стеблій Ф. І. Боротьба селян Східної Галичини проти феодалного гніту / Ф. І. Стеблій. – К. : АН УРСР, 1961. – 184 с.
7. Франко І. Я. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр. / І. Я. Франко // Франко І. Я. Твори. В 50 т. Т. 44, кн. 2. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 621–628.
8. Франко І. Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / І. Я. Франко // Франко І. Я. Твори. У 50 т. Т. 47. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 7–122.

УДК 94(438.41).08«1812»

Д. В. Хоміч –

*аспірант Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки*

«Мала війна» на Волині в 1812 році

*Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії
СНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто військово-стратегічну ситуацію на території Волинської губернії наприкінці серпня – на початку вересня 1812 року. Показано хід та специфіку бойових дій між російськими та австро-польсько-саксонськими військами у зазначених територіальних і хронологічних межах.

Ключові слова: Волинь, «мала війна», «болотне сидіння», р. Стир, австрійці, саксонці, поляки, росіяни.

Хоміч Д. В. «Малая война» на Волини в 1812 году. Сегодня, несмотря на недавнее празднование 200-летнего юбилея победы Российской империи в противостоянии с наполеоновской Францией, современники редко

вспоминают о том, что Волынь была единственной украинской территорией, в пределах которой велись активные боевые действия очерченного периода. В статье рассматривается военно-стратегическая ситуация на Волыни в конце августа – начале сентября 1812 года. Указаны первопричины и особенности хода военных действий между австро-польско-саксонскими и русскими войсками в ходе так называемой «малой войны», рассмотрены основные боевые столкновения между воюющими сторонами в указанных территориальных и хронологических рамках. Впервые систематизирована и проанализирована историография проблемы, в ходе исследования использован значительный массив исторической информации с обозначенной проблематики.

Ключевые слова: Волынь, «малая война», «болотное сидение», р. Стырь, австрийцы, саксонцы, поляки, русские.

Homich D. V. «Little War» in Volyn in 1812. Today, in spite of recent celebration of 200-years-old anniversary of victory of the Russian empire in opposition with Napoleon's France, contemporaries rarely reminisce that Volyn was the unique Ukrainian territory which the active battle actions of the outlined period were conducted within the limits of. This article examines the military-strategic situation in Volhynia in late August – early September 1812. Specified on the root causes and peculiarities of hostilities in between the Austro-Polish-Saxon and Russian forces in the so-called «Little War», the basic military clashes between the warring parties in these regional and chronological framework. First systematized and analysed historiography of problem during research used considerable array of historical information about marked problem.

Key words: Volyn, «Little War», «marsh seat», Styr river, Austrians, Saxons, Poles and Russians.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні питання місця і ролі Волині в протистоянні Російської імперії та наполеонівської Франції залишається однією із недосліджених сторінок мілітарної історії України. Міцно вкорінений міф про другорядність волинського театру військових дій і слабкий вплив змін оперативної ситуації в цьому регіоні на загально-стратегічний хід тогочасного франко-російського протистояння є серйозною перешкодою на шляху до адекватного сприйняття сучасниками реальних подій війни 1812 року, тому у світлі недавнього святкування двохсотлітнього ювілею перемоги над «великою армією» Бонапарта спроба хоча б часткової історичної реконструкції періоду «грози дванадцятого року» особливо актуальна для волинського краю, що був єдиною українською територією, в межах якої велися активні бойові дії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. На сьогодні не написано жодної наукової роботи, у якій комплексно розглядалися б військові дії на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року. Відповідно, події так званої «малої війни», або «болотного сидіння», в межах волинського краю періоду «нашествія армії дванадцяти язиків» ще не були об'єктом самостійного дослідження. Окремі відомості можна знайти у працях російських істориків Д. П. Ахльостишева [7], Н. П. Полікарпова [12], О. І. Михайловського-Данилевського [11] та деяких інших науковців періоду Російської імперії. Цікава інформація є у роботі австрійського дослідника Вільгельма Едлена фон Геблера [4]. Значний обсяг історичних фактів стосовно тогочасних подій на Волині систематизували львівський історик В. В. Ададуров [1; 2] та волинський краєзнавець С. П. Яровенко [5]. Однак питання щодо створення повноцінної історичної розвідки з окресленої проблематики на сьогодні залишається відкритим.

Мета і завдання статті. З огляду на історичну затребуваність (навіть у ході недавніх святкувань 200-літнього ювілею перемоги Російської імперії над «великою армією» Бонапарта згадки про участь Волині в тогочасних подіях були нечисленними) та недостатню комплексну дослідженість зазначеної проблематики, мета цієї статті полягає у з'ясуванні передумов, ходу та головних особливостей «малої війни» на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На кінець літа 1812 р. військова диспозиція на території Волинської губернії мала такий вигляд: на правому березі р. Стиру (що виконувала функції демаркаційної лінії між протиборчими сторонами) розташовувалася російська 3-я Обсерваційна армія під командуванням генерала від кавалерії О. П. Торماسова із центром у м. Луцьку; на лівому березі – 7-й саксонський корпус графа Жана Реньє, штаб якого перебував у с. Киселині (саксонський авангард розміщувався в районі Торчина, прикриваючи таким чином головну дорогу з Луцька через Володимир до Варшавського герцогства); австрійські війська на чолі із Карлом Шварценбергом, центральним місцем дислокації яких було містечко Голоби (дивізія Б'янкі розбила табір біля с. Погіньок, загін Фрімонта – біля с. Озерян, сили Траутенберга – біля с. Радовичів, генерал Фрейліх із авангардними підрозділами стояв біля Рожища і контролював

лівий берег Стиру аж до містечка Колків [4, с. 63]); польська Надбужанська дивізія генерала Антонія Амількара Косинського, що діяла в районі м. Володимира-Волинського (дещо згодом поляки облаштували свій табір біля с. Павловичів, а їх авангардні підрозділи зайняли села Садів і Свинохи [3, с. 24]).

На перший погляд, такий розклад сил у регіоні був більш вигідний для російської сторони: відійшовши за р. Стир, армія генерала Тормасова не просто unikла оточення (і цілком можливого знищення!) під натиском переважаючих сил супротивника, а й розташувалася на територіях, де не велися жодні бойові дії, що в поєднанні із можливістю користуватися запасами так званих «магазинів» (мережі тилових складів продовольства) та фактично щоденним поповненням резервами (насамперед за рахунок ополченців із числа місцевих мешканців та жителів Наддніпрянщини) надавало серйозну тактичну перевагу над ворогом і підвищувало морально-фізичні характеристики власних солдат. Окрім того, 3-я Обсерваційна армія й надалі прикривала шляхи на Київ і не втрачала контактів із Дунайською армією адмірала Чичагова, що відповідало виконанню головних стратегічних завдань, які стояли перед О. П. Тормасовим.

Однак, хоч як парадоксально це звучить, але своєрідне «затишшя» в межах волинського театру воєнних дій 1812 року цілком задовольняло й Карла Шварценберга, якого Наполеон назначив головнокомандувачем австро-польсько-саксонських військ, що діяли на Волині. На перший погляд, подібна позиція австрійського генерала виглядає абсолютно незрозумілою – володіючи беззастережною військовою ініціативою, помноженою на успіхи «Grande Armée» на головному напрямі бойових дій (зокрема, захоплення столиці Російської імперії – м. Москви) і майже дворазовою чисельною перевагою, Карл Філіп обмежився нерішучою розвідкою російських позицій без будь-яких реальних спроб форсування Стиру! Така пасивність часто викликала значні нарікання з боку військових, насамперед польських. Антоній Косинський, наприклад, припускав можливість переправи через Стир у районі Берестечка і з цього приводу неодноразово звертався із відповідними рапортами до свого безпосереднього зверхника Ж. Реньє, однак рішучі настрої поляків натрапили на різкий спротив із боку австрійського командування.

Надмірна обережність К. Шварценберга часто викликала різку критику його сучасників. Мінський генерал-губернатор М. Броніковський навіть писав міністру закордонних справ Франції Ю.-Б. Маре, що «не може збагнути, чому князь Шварценберг так довго залишається під Луцьком – ось уже більше п'ятнадцяти днів він стоїть на тому самому рубежі, в той час як, згідно з повідомленням мого шпигуна, Тормасов тремтить і вже хоче відступати до Києва, щоб прикрити це місто» [2, с. 264]. У самому Парижі також досить часто лунали звинувачення офіцерів австрійського корпусу в тому, «що вони під тисячами приводів затягують операції польсько-австрійської армії у Волині» [1, с. 39], а у Варшавському герцогстві дедалі голосніше говорили про «чорну зраду» австрійців, які свідомо зволікали з остаточним розбиттям армії генерала Тормасова, оскільки віденський двір не бажав перемоги Наполеона і можливого відновлення Речі Посполитої (у такому випадку Австрія змушена була б віддати полякам частину своїх земель). Ходили навіть чутки, що «в австрійських рушницях кулі замість свинцевих були глиняними», а робилося це все для того, щоб під час набивання штемпелем пороху в мушкетах фіктивні набой розбивались і «не уражали росіян у стрільбі» [4, с. 98].

Водночас, якщо не зважати на емоції при звинуваченні австрійців у зрадницькій поведінці, то «небажання» генерала Шварценберга розпочинати активні бойові операції на Волині має цілком логічне обґрунтування. По-перше, не варто забувати про тонку дипломатичну гру віденського та петербурзького імператорських дворів напередодні та власне під час франко-російської війни, результатом чого стала обопільна обіцянка не вести серйозних військових дій між своїми арміями. По-друге, пасивність VII корпусу (саме такою була узагальнювальна назва об'єднаних сил наполеонівських союзників, що діяли на Волині) формально не суперечила директивам французького генерального штабу. Так, 29 серпня (11 вересня) Ю.-Б. Маре писав Шварценбергу: «Його Величність у листі від 24 серпня [6 вересня] із Гжаті наказує мені Вам написати, щоб Ви пильно стежили за тим, щоб Тормасов не вирушив до Москви чи то через Київ, чи то якимось іншим шляхом, і що в разі, якщо він це зробить, Ви повинні якнайшвидше його переслідувати» [2, с. 495]. Таким чином, дотримуючись інструкцій французького імператора, К. Шварценберг мав невідступно переслідувати зі своїми військами 3-ю Обсерваційну армію (якщо потрібно, то до Дніпра чи аж до Москви), але зовсім не атакувати російських сил, ризикуючи отримати поразку у відкритій битві. «Я мушу бути більш розважливим і не ризикувати, – писав австрійський воєначальник до герцога Бассано, – щоб у разі

поразки супротивник не став абсолютним господарем ситуації» [2, с. 498]. «Перешкодити ворогові відсилати війська до головної армії, захистити шляхи сполучення і територію [Варшавського] герцогства – таким є головне завдання наших пересувань і маневрів», – писав Карл Шварценберг в одній зі своїх депеш до Ю.-Б. Маре, зазначаючи при цьому, що та «позиція, яку ми займаємо в цей момент, цілком дозволяє досягати цієї мети» [1, с. 41].

По-третє, не варто забувати, що російська 3-я Обсерваційна армія, незважаючи на виснажливий відступ і численні втрати, залишалася серйозною військовою силою, що була здатна в необхідний момент завдати (і таки завдала!) потужного контрудару австро-польсько-саксонським військам. Карл Шварценберг зазначав, після свого відступу за Стир, російські війська фактично щоденно «спускають на воду керовані перевізниками плоти, якими можна переправлятися, а козаки перепливають ріку в човнах, ведучи поруч своїх коней вплав по-татарськи» [4, с. 68]. Такий задиристий настрій вояків супротивника демонстрував краще, ніж будь-які розвідувальні дані, що 7-му корпусові протистоїть зовсім не слабкий опонент.

Ще одним досить важливим фактором, що безпосередньо впливав на рівень інтенсивності бойових дій на території Волинської губернії, були zalivні дощі, які і призвели до виходу р. Стиру із берегів, унеможлививши таким чином швидке налагодження переправ і продовження наступальних операцій. Ще 23 серпня (5 вересня) В. В. Вяземський записав у своєму щоденнику, що «нікогда не разливались летом и даже весною реки, как они теперь в сем краю разлиты» [10, с. 183], а граф Ламберт, оцінюючи 22 серпня (4 вересня) перспективи подальшого наступу наполеонівських військ, констатував, що «нынешнее разлитие вод реки Стыри и других речек столь велико, что и в течении недели, хотя бы воды спадывали, то ни на каком пункте неприятель не переправится, как в течении суток или двух» [7, с. 339]. Поганий стан доріг в умовах тривалої непогоди дуже ускладнював взагалі будь-які переміщення значних військових з'єднань на території регіону.

Після серпневого відступу російських військ за р. Стир тривалий час активних бойових дій на території Волинської губернії майже не відбувалося – тут йшла так звана «мала війна», яка переважно характеризувалася розвідувальними операціями супротивних сторін і лише інколи – дрібними сутичками невеликих кавалерійських загонів (за що цю фазу військового протистояння на волинських землях у російській історіографії інколи ще називають «болотним сидінням на Волині»). Так, 26 серпня (7 вересня) загін козаків у районі с. Колків переправився через Стир і захопив у полон саксонського офіцера із супровідним конвоєм (15 гусарів), що розвідували місцевість [11, с. 307], а наступного дня під удар козацьких роз'їздів потрапив підрозділ австрійських гусарів із полку Кайзера, які втратили двох офіцерів і 37 коней [8, с. 412].

Напевне, «наскоки» російських патрулів були дуже дошкульними для наполеонівських військ (за свідченнями очевидців, «козаки з великою спритністю перепливали через Стир, знищували окремі пости і кілька разів навіть атакували цілі підрозділи»), тому вже 29 серпня (10 вересня) до с. Янівки було скеровано численні військові підрозділи австрійської дивізії Траутенберга, піхотні частини якої здійснювали спостереження за місцями найчастіших переходів російських загонів, усі ж спроби рекогносцирування місцевості з боку австро-польсько-саксонських солдат відтепер мали відбуватися лише «у супроводі потужних загонів підтримки» [4, с. 69].

Незважаючи на усі старання союзницького командування мінімалізувати потенційну можливість вилазок російської кавалерії, 31 серпня (12 вересня) «для поимки неприятельского языка» загін із 30 гусар і 20 козаків під командуванням ротмістра Лубенського гусарського полку Максимовича «сделал при деревне Рафаловке из лодок и плотов переправу» [17, л. 142] та форсував р. Стир на очах розгублених австрійських форпостів, які без жодного спротиву кинулися втікати. Користуючись дезорганізованістю супротивника, «ротмистр Максимович часть казаков при уряднике послал в правую сторону, а другую, при уряднике же, оставил позади себя верстах в пяти для наблюдения, чтобы не быть отрезану неприятелем, сам с гусарами, следуя от берега, встретил неприятельский разъезд из одного капрала и трех рядовых, которые, увидя партию ротмистра Максимовича, в ту же минуту обратились в бегство» [17, л. 143]. У ході довготривалого переслідування супротивника, що відступав «в совершенном рассеянии и беспорядке», загін ротмістра Максимовича завдав відчутних втрат своїм ворогам, «коих положил убитыми шесть человек и ранеными тридцать человек» [7, с. 546], а також розгромив цілий ворожий ескадрон, полонивши при цьому кілька десятків австрійських вояків на чолі з капітаном Шмельце [5]. Збереглися й імена російських офіцерів, що особливо відзначилися

під час «рафалівського» рейду – це «прикомандированный к Лубенскому гусарскому полку штабс-ротмистр Елисаветградского гусарского полка Дик и сотник Донского казачьего Дячкина полка Борисов» [19, л. 53]. Закінчивши розвідку ворожих позицій та уникаючи зустрічі із переважаючими силами противника, загін Максимовича в повному складі повернувся до головних позицій 3-ї Обсерваційної армії.

Саме часті й дошкульні рейди козаків змусили К. Шварценберга здійснити 7 (19) вересня велику вилазку до Луцька силами чотирнадцятьох ескадронів бригади Фрейліха, кількох піхотних батальйонів генерала Цехмайстера і більшою частиною корпусної саксонської кавалерії. Вже в околицях міста назустріч наполеонівським військам вийшло кілька загонів козаків і башкирів – розгорівся запеклий і довготривалий кавалерійський бій, у ході якого росіяни вислали через Стир, на підтримку своєї легкої кінноти, ще один драгунський полк. Сутичка закінчилася без видимої переваги якоїсь із сторін, однак Карл Шварценберг усе ж вирішив відвести свої війська на попередні позиції. Наполеонівські союзники втратили 18 солдат загиблими, ще 25 вояків було поранено.

У відповідь на перші прояви активізації супротивника і з метою розвідки ворожих позицій, того ж таки 7 (19) вересня із донських полків Власова 2-го і Чикильова було сформовано невеликий загін козаків, який із настанням ночі переправився через Стир. Безшумно форсувавши річку, вже через декілька кілометрів від переправи в районі с. Чарукова (нині Луцького району) російські кіннотники виявили австрійський сторожовий пікет і «разбили его совершенно» стрімкою атакою (33 австрійських солдати потрапили в полон, втрати росіян склали 2 вбитих і 3 поранених [7, с. 233]). Після повернення розвідувального загону до табору головних російських військ від полонених була отримана інформація, що цієї ж ночі до с. Несвіча має прибути так звана «*fahrbare radgreifer*», тобто «мобільна колона» на чолі з австрійським генералом Йоахімом Цехмейстером. За свідченням австрійського дослідника Вільгельма фон Геблера (який у 1812 р. брав безпосередню участь у бойових діях на території Волинської губернії) цей тактичний підрозділ, що складався із кавалерійського полку Ореллі, ста саксонських гусарів і двох польських ескадронів під керівництвом майора фон Четріца, було сформовано 3 (15) вересня для спостереження за місцями потенційної переправи росіян через р. Стир [4, с. 66]. Прикметно, що до Несвіча загін Цехмейстера повертався після вже згаданого бою під Луцьком.

Розуміючи усю потенційну вигоду отриманих розвідувальних даних, генерал Ламберт, якого через його хоробрість і неперевершений військовий талант вважали одним із найкращих кавалерійських командирів російської армії епохи наполеонівських війн (відомий своєю критичністю і об'єктивністю в оцінках генерал Єрмолов у своїх «Записках» говорить про К. Й. Ламберта як про «одного из отличнейших и распорядительнейших генералов» [6, с. 23]), на чолі загону із козачих полків Власова 2-го і Чекильова та кількох ескадронів Олександрійського гусарського, Татарського уланського й Арзамаського драгунського полків у ніч на 8 (20) вересня переправився через р. Стир і вирушив до місця можливої дислокації ворожих військ. Попереду російського підрозділу рухались 15 уланів, які володіли німецькою мовою і були переодягнені в австрійські військові мундири, що мало посилити ефект несподіванки для солдат супротивника. Саме цей імпровізований авангард на світанку наступного дня натрапив на польський пікет у районі с. Несвіча (ворожі солдати, введені в оману мовою і виглядом російських вояків, були захоплені зненацька і без бою здалися в полон). Задля якнайдовшого збереження секретності своїх дій генерал Ламберт вирішив залишити поблизу с. Чарукова Арзамаський драгунський полк (який у разі потреби мав виконувати функції резерву), а з рештою свого загону стрімким ударом атакував розташування супротивника. За даними «Журналу авангарду 3-ї армії» на момент нападу росіян у Несвічі перебувало шість ескадронів австрійської кавалерії під командуванням полковника Сімона фон Сардана, два ескадрони саксонських гусарів, три ескадрони польських уланів та два ескадрони Національної гвардії армії Варшавського герцогства, тобто всього 13 ескадронів (майже півтори тисячі солдатів) [18, л. 32]. У ході короткого, але дуже запеклого бою особливо відзначився ескадрон олександрійських гусарів під командуванням штабс-ротмістра Ляшевича, який гнав передові австрійські пікети «до самого лагерь, в котором распространился ужас» [14, л. 51]. У паніці австро-саксонські солдати невеликими групами поспішно відступили до Торчина, де стояла саксонська бригада Габленца. Втрати австрійців становили 15 офіцерів і 295 вояків (із них 150 осіб полоненими, у тому числі 9 офіцерів) та майже 900 коней [15, л. 70]. Дещо інші дані про втрати супротивника наводить головнокомандувач 3-ї Обсерваційної армії генерал

Тормасов у своєму рапорті від 11 (23) вересня 1812 р. до фельдмаршала Кутузова («При сем случае взято в плен: Штаб-Офицер 1, Ober-Офицеров 8, рядовых 140, лекарей» [16, л. 112]). Російський військовий історик Д. Бутурлін згадує про 310 полонених австрійців [9, с. 396], а фон Геблер говорить про те, що до росіян потрапило 150 австрійців і 107 коней полку Ореллі, сам майор фон Четріц, два саксонські офіцери і 19 солдатів [4, с. 72]. Втрати росіян були незначними – поранено лише двох солдатів Олександрійського гусарського полку, ще троє козаків, захопившись переслідуванням супротивника, що відступав, самі потрапили до його рук [13, с. 179].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Бій поблизу с. Несвіча був одним із найбільш вдалих для російських військ, що розташовувалися на території Волинської губернії в період «грози дванадцятого року». Успішний рейд генерала Ламберта був не лише локальною перемогою регіонального масштабу, а й мав велике стратегічне значення – з цього моменту війська наполеонівських союзників у межах так званого південно-західного краю лише відступали, віддавши тактичну перевагу в руки росіян. Окремо слід зауважити, що вдалі дії під Несвічем були фінальним акордом «малої війни» на Волині й відбувалися у світлі прибуття на волинський театр воєнних дій 1812 р. Дунайської армії адмірала П. В. Чичагова. Це знаменувало нову сторінку тогочасного протистояння, адже зовсім скоро після цього російські війська розпочали в регіоні масштабні контратакувальні дії. Інша справа, що ця (і багато подібних до неї) сторінок військової історії волинського краю тривали час були несправедливо обділені увагою дослідників і як результат – незаслужено забуті сучасниками.

Джерела та література

1. Ададуров В. В. Діяльність французького командування щодо організації наступальної операції сьомого корпусу «Великої армії» у Волині під час війни 1812 р. / В. В. Ададуров // Збірник навч.-метод. матеріалів і наук. статей іст. ф-ту Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 12. – С. 36–45.
2. Ададуров В. В. «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX ст. / В. В. Ададуров. – Львів : УКУ, 2007. – 560 с.
3. Буцик А. К. Великий патріотичний подвиг (участь українського народу в Вітчизняній війні 1812 р.) / А. К. Буцик, В. І. Стрельський. – К. : Наука, 1962. – 44 с.
4. Цитаделя : львівський міліарний альманах / за ред. О. Фешовця, О. Дедика [та ін.]. – Львів : Астролябія, 2012. – Ч. 1 (7). – 124 с.
5. Яровенко С. П. Волинь у 1812 році [Електронний ресурс] / С. П. Яровенко. – Режим доступу : http://yarovenkosp.ucoz.ru/publ/volin_u_1812_rossi/20
6. Абалихин Б. С. Отечественная война 1812 года на Юго-Западе России / Б. С. Абалихин. – Волгоград : ВПИ, 1987. – 108 с.
7. Ахлестышев Д. П. Двенадцатый год. Исторические документы собственной канцелярии главнокомандующего 3-ю Западной армией ген. от кавалерии А. П. Тормасова / Д. П. Ахлестышев. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. – 722 с.
8. Богданович М. И. История Отечественной войны 1812 года по достоверным источникам. Т. II / М. И. Богданович. – СПб. : Тип. Торгового дома С. Струговщика, Г. Похитонова, Н. Водова, 1859. – 588 с.
9. Бутурлин Д. П. История нашего императора Наполеона на Россию в 1812 году / Д. П. Бутурлин. – СПб. : Военная типография, 1837. – 692 с.
10. Вяземский В. В. «Журнал» 1812 г. / В. В. Вяземский // 1812 год... Военные дневники. – М. : Советская Россия, 1990. – 210 с.
11. Михайловский-Данилевский А. И. Описание Отечественной войны 1812 года. В 4 ч. Ч. 3 / А. И. Михайловский-Данилевский. – СПб. : Тип. Штаба Отдельного Корпуса Внутренней Стражи, 1843. – 405 с.
12. Поликарпов Н. П. Боевой календарь-ежедневник Отечественной войны 1812 года. Ч. 1 / Н. П. Поликарпов ; [под ред. В. П. Никольского]. – М. : Печатня А. Н. Снегиревой, 1913. – 663 с.
13. Потрашков С. В. Генерал А. П. Тормасов во главе 3-й Резервной обсервационной армии (май–сентябрь 1812 г.) / С. В. Потрашков // Отечественная война 1812 года. Битвы. Поля сражений. Мемориалы. – М. : Бородин. гос. музей-заповедник, 2008. – С. 172–184.
14. Російський державний воєнно-історичний архів (РДВІА), ф. 103, оп. 1/208а, зв. 0, спр. 14, арк. 48–63.
15. РДВІА, ф. 29, оп. 1/153, літера опису «г», зв. 5, част. зв'язки 2, арк. 63–74.
16. РДВІА, ф. 35, оп. 203, літера опису «а», зв. 0, спр. 6, арк. 17–165.
17. РДВІА, ф. 35, оп. 208, літера опису «а», зв. 0, спр. 12, арк. 25–143.
18. РДВІА, ф. 474, оп. 1, спр. 34, арк. 1–59.
19. РДВІА, ф. 846, оп. 16, спр. 3518, ч. 1, арк. 14–48.